

AZERBAYCAN MANİLERİNDE/BAYATILARINDA MEYVE*

Eyüp AKMAN*

ÖZET

Bir toplumun dil ürünlerine o toplumun maddi ve manevi değerleri yansır. Aslında bu değerler o toplumun kendini oluşturan değerlerdir. Edebi ürün olarak kabul ettiğimiz manilerimizde de toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal pek çok yönünü bulabiliriz. Bu çalışmamızda Azerbaycan manilerinde meyvenin nasıl geçtiğini ve hangi anlamlara geldiğini, ona hangi hayal ve değerlerin yüklendiğini tespit ve tahlil etmeye çalıştık.

Anahtar kelimeler: Mani, Bayatı, Azerbaycan, meyve

FRUIT IN AZERBAIJANI MANIS/BAYATIS

ABSTRACT

Material and moral values of a society are reflected in its literary products. As a matter of fact, these values are the ones on which the society is based. In manis, which are considered to be a folk literary genre, many economic, social and political aspects of the society can be found as well. This study tries to determine and analyse how “fruit” is used in Azerbaijani manis, what meanings fruit conveys, and what values and images people ascribe to it.

Key Words: Mani, Bayati, Azerbaijan, fruit.

* Yard. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
eakman@gazi.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Kültür ürünlerine, yaşanan coğrafyanın, tarihin, sosyal olayların yansımaları pek tabiidir. Bu nedenle her toplumun kültürel değerlerinde o topluma ait maddi ve manevi izler bulabiliriz. Bir mimar, yapmış olduğu sanat eserine muhakkak yaşadığı döneme ve topluma ait motifler ve semboller yerleştirir. Bu, edebi eserlerimiz için de geçerlidir. Sözlü veya yazılı her edebi eserde başta eserin müellifi, eserin yazıldığı zaman ve yazılma şartları hakkında bilgiler mevcuttur. Biz de bu tebliğimizde Azerbaycan bayatlarına/manilerine Azerbaycan coğrafyasının nasıl yansıdığını ele alarak, edebi eserlerde sadece edebî bilginin değil bunun yanında tarihî ve coğrafik bilgilerin de bulunabileceğini anlatmaya çalışacağız.

Azerbaycan'da mani karşılığı olarak bayatı sözü kullanılmaktadır. Azerî araştırmacılar bayatı sözünün etimolojisi üzerinde durmuşlar fakat bu konuda tam bir fikir birliği sağlayamamışlardır. Yaygın olan ve kabul gören görüşe göre bu kelime, Divan u Lugati-t Türk'te isimleri sayılan Oğuz boylarından Bayat kabilesiyle alakadardır.¹

Azerbaycan manilerinin çoğunluğu "men aşık", "eziznem", "aşık", "aşığın" gibi sözlerle başlamaktadır. Bu durum Azerî araştırmacılar tarafından incelenmiş ve şu kanaate varılmıştır: Bu sözler, gelişigüzel olan sözler değil, ilk defa bayatı söyleyen aşıkların adlarıdır. Men Aşık dendiğinde Sarı Aşık, Eziznem dendiğinde Ezizi isminde bir aşık kastedilmiştir.²Eğer bu görüş kabul edilirse aşağıdaki maninin yazarı da Aşık Bayatı olmalıdır.

Bağça bara bağlıdır
Heyva nara bağlıdır
Bayatının sözleri
Hamsı yara bağlıdır

*Bu metin 7 Nisan 2004 Tarihinde Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin düzenlediği "Türk Kültüründe Meyve"konulu sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Mürsel Hekimov:Azerbaycan Aşık Şe'r Şekilleri ve Gaynagları, Bakü 1999, s.14

² Mürsel Hekimov: a.g.e. s.21

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/5 Fall 2008

Fakat şunu da kabul etmek gerekir ki, Azerbaycan aşıklarının çoğu bayatı söylemede ustadır. Bu konuda sonuç olarak, anonim bir tür olan mani türü, aşıkların dilinde daha da değişerek ve zenginleşerek yaşama imkanı bulmuştur, diyebiliriz.

1988 verilerine göre Azerbaycan'da dikili alanların, bu cümleden meyvelerin kapladığı alan 295.000 hektardır. Dikili alanların dağılımı incelendiğinde üzüm bağlarının %49.1 ile ilk sırayı aldığı görülür. Bunu %46.3 ile diğer meyveli alanlar takip etmektedir.³Arazisinin yarısı dikili ağaçlara ayrılan bir ülkede doğal olarak meyve, her tür edebi ve bedii eserlere dahil olacaktır.

Aşağıda, Azerbaycan manilerinde meyveleri inceleyeceğiz. İncelediğimiz bu maniler Vagif Veliyev'in 1985 yılında yayınladığı Bayatılar⁴ isimli kitabından alınmıştır.

Azerbaycan manilerinde kendisinden en fazla söz ettiren meyve elmadır. Elma Türk kültüründe çok kullanılmış bir motiftir. Masallarımızda, halk hikayelerimizde, manilerimizde elma motifiyle sık sık karşılaşmaktayız. Özellikle masalarda ve halk hikayelerinde dervişin verdiği sihirli elma ile hamile kalma motifi yaygındır. Köroğlu kollarından sayılan Âşık Güruni Hikayesinde, Adil Şah hikayesinde, Elif ile Mahmut hikayesinde ve Arzu ile Kamber hikayesinde dervişin verdiği elma sayesinde hamile kalma motifi vardır. Bu motifi biz masalarda da görürüz. Erzurum'dan derlenen Topal Leylek masalında ve diğer masalarda dervişin verdiği elma ile padişahın karısı hamile kalır.⁵ Azerbaycan manilerinde de durum farklı değildir. Azeriler elmaya, alma demektedirler. Bundan dolayı da bu kelime, manilerde "almak" fiilinden gelen "alma"emir kipiyle cinas yapılarak kullanılmaktadır.

Ezizim, alma menden,
Bağ senden, alma menden
Dermanım senin olsun
Tek derdin alma menden

³ Asaf Koçman: Azerbaycan Coğrafyası, İzmir 1994 s.142

⁴ Vagif Veliyev: Bayatılar, Bakü 1985

⁵ Bilge Seyidoğlu: Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar, Ank. 1975 s.31

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Azerbaycan manilerinden anladığımıza göre, Azerbaycan'da değişik renkli elmalar vardır. Ak alma, kızıl alma, can alması gibi.

Bağda can alması var
Yar gonag alması var
Ne çatılıb gaşların
Yohsa can alması var

Görüldüğü gibi bu manide can elması ve gonak (misafir) elmasından bahsedilmektedir. Aşağıdaki manide de "ak elma"dan söz edilmektedir. Ayrıca manide, bu elma türünün Şirvan şehrinde yetiştiği de belirtilmektedir.

Şirvan'ın ağ alması
Yemeye bağ alması
Galıbdır bir Allah'a
Yaramın sağalması

Kızıl elma motifi aşağıdaki manide şöyle geçer:

Men aşık kızıl alma
Yollara düzül alma,
Bilsem ki yar gönderib
Sahlaram yüz il alma

Yine ak ve kızıl elmaya paralel olarak kara elmayla da Azerbaycan manilerinde karşılaşmaktayız:

Ezizim alma gara,
Geymeye alma gara
Helbeti bir yar sevdim
Saldılar galmagala

Bazen manilerde elma, sadece son mısraya kafiye oluşturabilmesi için kullanılmıştır.

Almanın adı nedi,
Dünyanın odu nedi,
Ele gardaş deyirsiz
Bilmirem dadı nedi

Alma bıçaklanır mı
İplik saçaklanır mı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Dil bilmez zalım oğlu
Yastığı gucaklanır mı

Azerbaycan'da bol yetişen diğer bir meyve de üzümdür. Özellikle yetmiş yıllık Sovyetler Birliği Dönemi'nde bu meyve üzerinde ısrarla durulmuş, yetiştirilmesi için hükümetler tarafından destek verilmiştir. Çünkü üzüm bol olunca şarap da bol olacak ve şarap içenlerin sayısında artış görülecektir. Böylelikle özellikle Müslüman kesimler dinden uzaklaşmış olacaktır.

Azerbaycan'ın %7 si tarıma elverişli topraklara sahiptir. Azerbaycan'da tarım sektörünün temelini pamukçuluk, bağcılık, tahıl üretimi, sebzeçilik, tütüncülük, ipekçilik, meyvecilik ve çay yetiştiriciliği meydana getirir. Sovyet döneminde oluşturulan merkezî planlama çerçevesinde diğer Türk cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Azerbaycan da bir tarım ülkesi olmaya mahkum edilmiştir. Sovyet ekonomi plancılara göre Azerbaycan'da daha çok pamuk, şarapçılık için üzüm yetiştirilmiştir. Bilhassa pamukçuluk için pek çok arazinin ayrıldığı görülmektedir. Dolayısıyla üretilen pamuk, Sovyetlerin hammadde ihtiyacını karşılayacak şekle getirilmiştir. Sovyet döneminde Azerbaycan'da üretilen üzüm, Sovyetlerdeki üzüm istihsalinin % 23'ünü, pamuk ise %8'ini teşkil etmiştir.⁶

Azerbaycan manilerinde üzümle ilgili çok sayıda mani bulmak mümkündür.

Bağında üzüm suyu
Yemeli üzüm suyu

Yâda gardaş demekden
Galmadı üzüm suyu

Azerbaycan şivesinde baştaki ünsüz harfler bazen düşmektedir. Yıldız değil, ıldız (ılduz veya ulduz), yüz değil üz gibi. Özellikle bu üz kelimesi manilerde üzüm kelimesiyle kafiye oluşturmaktadır. Üzüm, Azerbaycan'da en fazla Karabağ, Şirvan, Gence'de yetişmektedir. Bu durum manilere de yansımıştır.

⁶ Mehmet Saray: Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, (Ankara 1999)s.12

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Şirvan'ın gara üzümü
Ölürem bas gözümü
Ezrail bir aman ver
Yara deyim sözümü

Gence'nin terh üzümü
Yemeye terh üzümü
Senden el götürmerem
Dannasa halg üzümü

Garabağda üzüm galdı
Yemedim gözüm galdı,
Yarı bir saat gördüm
Üreyimde sözüm galdı

Bu manilerde üzümün renginden de bahsedilmiştir. Azerbaycan topraklarında kara üzümde başka ak üzüm ve sarı üzümün de yetiştiğini biz manilerden anlıyoruz.

Bağında üzüm sarı
Yemeye üzüm sarı,
Gelbimi yaraladın
Barı gel, özün sarı

Ezizim gara bağlar,
Ağ salhım gara bağlar,
Gürbet elde galanın
Üreyi yara bağlar

Azerbaycan manilerinde sık geçen meyvelerden biri de nardır. Bildiğimiz gibi nar Türk sözlü ve yazılı kültüründe çok kullanılmaktadır. Başta masallar olmak üzere, bilmeceler, halk hikayeleri ve şiirlerimizde nar meyvesi sık geçmektedir. Hepimizin bildiği “Çarşıdan aldım bir tane, eve geldim bin tane” bilmecesinin cevabı nardır. Bununla ilgili bilmeceleri çoğaltabiliriz. Masallara gelince, Ziya Gökalp'in Altın Işık isimli kitabında yer alan bir masalın adı “Nar Tanesi”dir. Yediği sihirli bir nar sayesinde şehzade, olağanüstülükler yaparak sevdiğine

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

kavuşur.⁷ Safranbolu'dan derlediğimiz “Fesleğenci Kızı” isimli bir masalda da hasta olan bir beyin oğlu “Nar memleketi”ne gönderilir ve orada iyileşerek geri döner.⁸Kastamonu'da anlatılmakta olan bir başka masalda da, her yıl bir tane narı yetişen fakat o narın da dev tarafından yenildiği ve en sonunda o devin küçük kardeş tarafından öldürüldüğünden bahsedilmektedir.⁹ Erzurum'dan derlenmiş masalarda da nar sık geçen bir meyvedir. Bilge Seyidoğlu'nun Erzurum'dan derlediği iki masalın ismi Nar Tanesidir. Burada masal kahramanı olan kızların ismidir nar tanesi. Bir başka Erzurum masalında da sihirli üç nardan söz edilir. Bu narların üçünden de kız çıkar. Fakat ilk nar susuz yerde açıldığı için kızlar ölür ve üçüncü nar su başında açıldığı için kız kurtulur.¹⁰

Nar motifine halk hikayelerinde de rastlamaktayız.

Azerbaycan manilerinde nar daha ziyade sevgilinin memelerine benzetilmiştir. Klasik “gül memeli” sevgili benzetmesi burada “nar memeli” olmuştur.

Arhanda çoh bahan var
Çaylar kimi ahan var
Sihilir nar memeler
Ne dar göynek yahan var

Şu manide de sevgili bir bağa benzetilmiş, âşık da bu bağa bağban olmak istemektedir.

Eziziyem, gara gız,
Tellerini dara gız
Gönüllü bağban olam
Goynundaki nara gız

Azerbaycan'da nar Şirvan ve Gence bağlarında çok yetişmektedir. Doğal olarak bu vilayet, manilerde kendisine yer bulmuştur.

⁷ Ziya Gökalp: Altın Işık, Ankara 1976, s.31-40

⁸ Eyüp Akman: Safranbolu Folklorundan Örnekler, Ankara 2004, s.46

⁹ Eyüp Akman:Araç Folklorundan Örnekler (Oycalı Köyü-Kastamonu),Ankara 2002, s.19-21

¹⁰ Bilge Seyidoğlu:Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar,Ank. 1975 s.52

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Şirvan'ın şirin narı
Yemeye şirin narı
Sovgatlı sizin olsun
Gönderin bizim yarı

Şirvan'ın yollarında
Nar derdim kollarında
Olaydım bir çüt golbag
Yar senin gollarında

Azerbaycan manilerinde nar ile ayva hep beraber anılmaktadır. Fakat nar, ayvaya göre biraz daha “şirin”dir.

Şirindir
Heyvadan nar şirindir
Sağolsun gohuma gardaş
Hamıdan yar şirindir

Yemek zevkleri son derece üstün olan Azeriler misafirlerine sunmak üzere “honça”adı verilen bir tepsiye değişik değişik meyveleri dizerler ve misafire ikram ederler. Bu durum aşağıdaki manide ifadesini bulmuştur.

Bağçadan üzdüm narı
Honçaya düzdüm narı
Küstürüb yola saldım
Gaşları çatma yarı

Elmadan bahsederken ayvadan da söz etmiştik. Ayva, genellikle renginden dolayı sararıp solmayı temsil etmektedir.

Aftahını doldurdum,
Astanaya goydurdum,
Alma kimi gız sevdin
Heyva kimi soldurdun

Bu dağın garı menem
Heyvadan sarı menem
Dövrän bele getirdi
Oğuldan yarı menem

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Dut, Azerbaycan manilerinde geçen bir diğerk meyve türüdür. Aşağıdaki manilerden dut ağacının Azerbaycan'da bulunduğunu anlıyoruz:

Bağında tut nüberi
Yemeye tut nüberi
Bele ki bi-vefasan
Adımı tutma barı

Tut ağacı deyilem
Her gelene eyilem
Eğil üzünden öpüm
Men özgesi deyilem

Tut ağacı tutludur
Dibi eceb otludur
Gurban olum geline
Adahlısı ketlidir

Bu meyve türlerinden başka Azerbaycan manilerinde karpuz, badem, fıstık(püste),erik (alça),incir,kiraz,şeftali, ceviz(koz)gibi meyveleri bulmak mümkündür. Bu meyvelerin geçtiğı manilere örnek metinler kısmında yer verilecektir.

SONUÇ

Azerbaycan'da yetişen meyvelerin çoğı manilere de girmiştir. Manilerde geçen meyveler bize o bölgede hangi meyvenin yetiştiğini göstermesinin yanı sıra Türk halkının tabiatla barışık ve onunla haşır neşir olduğunu da göstermektedir. Buna, maniye düzen kişilerin bir fotoğraf sanatçısı gibi çevresine karşı titiz ve dikkatli olduğunu da ilave etmeliyiz.

ÖRNEK METİNLER

Bostanda garpız olar
Yanında yarpız olar
Oğlanı derde salan
Bir ala göz gız olar

Garpızı bıçakladım
Dört yanın saçakladım

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Ha gözledim gelmedin
Yastığı gucakladım

Ezizem badam çalar,
Bağ salan, badam çalar
Hörüyün gırk bent ele
Açılar, adam çalar

Ağaçta püste menem,
Çiçekten deste menem,
Sevgilimi verseler
Behiştini istemem

Ağaçta püste sarı,
Dolan gel dostu sarı,
Saçların kefen eyle
Cenazem üste sarı

Bağımızda var erik
Eriği de deredik
Ehde bi-ilgar oldun
Sevdiyini görerdik

Alça gül açdı neynim,
Dilim dolaştı neynim,
Uşag sayıb susduğum
Goşuldu gaçdı, neynim,

Alçanın kal vahtında
Gilasın bal vahtında
Açdım yahan düymesin,
Dilimin lal vahtında

Armut ağaçta kaldı,
Bir bir nübarın saldı,
Seni gördüm tutuldum
Dediler: yazıg laldı

Armut ağacı haça
Elim dolaştı saça
İgid odur, vermeseler
Sevdiyini ala, gaça

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*

Âşık yara encir al
 Saça benzer zencir al,
 Yorgun düşen maral tek
 Yar goynunda dincin al

Get bazardan encir al
 Saatına zencir al
 Uzak yoldan gelmişen
 Gir goynuma dincin al

Şeftali kal olubdu
 Deyibdi al olubdu
 Her gün ohuyan bülbül
 Bu sabah lal olubdu

Şeftali çiçekledi
 Çiçeği leçekledi
 Yattığı yalan oldu
 Ölmeyi gerçekledi

ŞeftalİYam sarıyam
 Bu dağların gariyam
 Men feleye neyledim
 Goymadı bir yarıyam

Goz ağacı gocadı
 Gönlüm oyug bacadı
 Ay meni beyenmeyen
 İndi halin necedi

KÜÇÜK SÖZLÜK

Alça	:Erik
Astana	:Eşik
Bar	:Meyve
Behişt	:Cennet
Çüt	:Çift
Danna-	:Tenkit etme, kınama
Dincin al-	:Dinlenmek
Galmagala sal-	:Dedi kodu etmek
Gilas	:Kiraz
Gohum	:Akraba, soy
Golbag	:Bilezik
Gonag	:Misafir

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/5 Fall 2008*

Haça	:Ağacın çift dalı , çatalı
Hamı	:Bütün, hep
Heyva	:Ayva
Honça	:Sekerleme, meyve vb. şeylerle süslenmiş
tepsi	
Hörük	:Örülmüş kadın saçı
İl	:Yıl
Kal	:Olgunlaşmamış,ham
Leçek	:Baş örtüsü, çiçeklerin taç yaprağı
Neçe	:Nasıl
Öz	:Kendi
Özge	:Başkası
Püste	:Fıstık
Sovgat	:Hediye, bahşiş
Ürek	:Yürek
Üz	:Yüz
Yarpız	:Naneye benzeyen, kokulu bir bitki

KAYNAKLAR

- AKMAN, Eyüp. Safranbolu Folklorundan Örnekler, Ankara 2004
- AKMAN,Eyüp. Araç Folklorundan Örnekler (Oycalı Köyü-Kastamonu),Ankara 2002
- ALTAYLI,Seyfettin. Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I,II, İst. 1994
- GÖKALP, Ziya. Altın Işık,Ankara 1976
- HEKİMOV ,Mürsel.Azerbaycan Aşığı Şe'r Şekilleri ve Gaynagları, Bakü 1999
- KOÇMAN ,Asaf. Azerbaycan Coğrafyası, İzmir 1994
- SARAY, Mehmet. Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, Ankara 1999
- SEYİDOĞLU, Bilge. Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar, Ank. 1975
- VELİYEV ,Vagif. Bayatılar, Bakü 1985.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/5 Fall 2008*